

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ НА ВОЛИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У міжвоєнний період українсько-польські стосунки на Волині були складними, суперечливими і напруженими. Події 1920–1930-х років надали цим взаєминам нової гостроти і гиркоти, які ще й сьогодні впливають на збереження негативних стереотипів у поляків і українців. Особливої гостроти ці відносини набули після смерті у 1935 р. маршала Ю. Пілсудського, напередодні Другої світової війни.

Юзеф Клеменс
Пілсудський

- польський державний і політичний діяч, перший голова відродженої Польської держави, творець Польської Військової організації, засновник Польської армії, перший маршал Польщі. Національний герой Польщі.

Зазначимо, що міжвоєнна Польща була багатонаціональною державою. Крім поляків у ній проживала чимала кількість представників білоруської, російської, литовської, єврейської, чеської, німецької та інших національностей. Проте другу за чисельністю національну групу в Польщі становили українці. Загалом, західноукраїнські землі, що перебували у складі Другої Речі Посполитої, становили досить значну територію – понад 100 тис. кв. км.¹, тобто третину тодішньої польської держави. Згідно офіційних даних перепису 1931 р. громадян української національності проживало в Польщі 4 млн 442 тис.²

Мапа Волинського воєводства. 1939 р.

Проте важко назвати точне число українців, які проживали у міжвоєнну добу на західноукраїнських землях: офіційна статистика того часу відзначалася крайньою недостовірністю. Кількість українців у Польщі на початку 1930-х років, згідно з неофіційними оцінками, мала коливатися між 5–6 млн. осіб.³ Це становило 15–16 % всього населення Польщі. У Волинському воєводстві за даними перепису 1931 р. проживало 2 085 574 осіб, з них православні – 1 455 882 особи (69,8 %), римо-католики – 327 856 (15,7 %), іудеї – 207 792 (10 %), протестанти – 53 400 (2,6 %), греко-католики – 11 137 (0,5 %)⁴. Таким чином, на Волині українці становили понад 70 % жителів воєводства (православні і греко-католики).

Приміщення Волинського воєводства

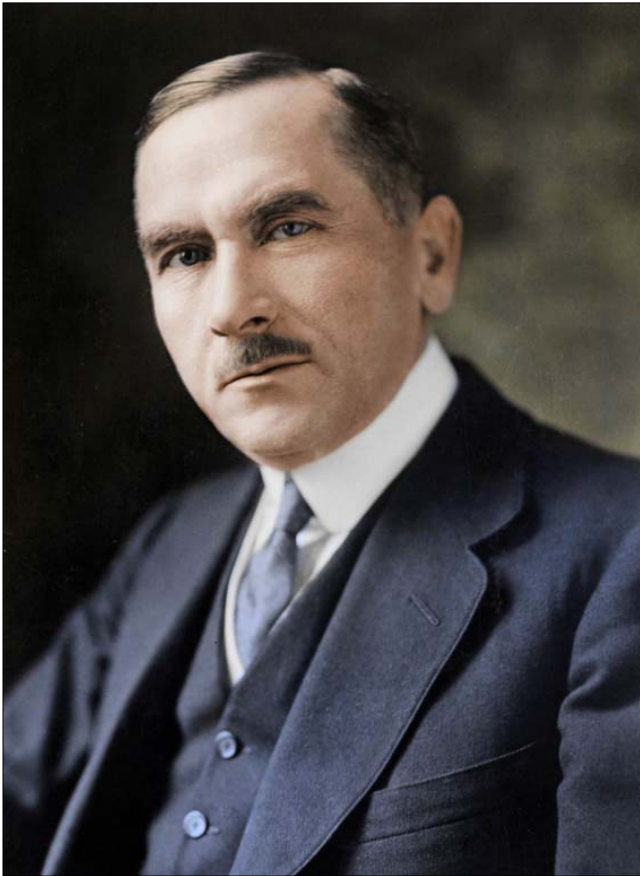
Українське питання не раз ставало причиною головної болю польських урядових кабінетів. Щодо його вирішення в польському політичному таборі було багато підходів. Проте домінуючими серед них були два – націонал-демократичний (ендецький) і пілсудчиківський.

Ендеки, що були при владі до травневого перевороту 1926 року, прагнули створити одно національну польську державу, намагалися якнайшвидше асимілювати представників непольських меншин. Для цього вони не виключали навіть насильницькі методи. Польські націоналісти на чолі з Романом Дмовським фальсифікували історичне минуле західноукраїнських земель, дані про їх національний склад.

Намагаючись утримати і розширити «польський стан посідання на східних кресах», вони надіялися досить швидко інкорпувати Західну Україну в склад польської держави. Представники цього напрямку не враховували того, що навіть короткотривале існування української держави доводило можливість її існування в майбутньому. На це надіялися українські політики, широкі народні маси. Відбувався процес невинного зростання національної свідомості наших країн. З цим фактом ендецькі політики не бажали рахуватись. У зв'язку з цим їхня мета, як виявилося, була мало реальною.

Другий напрямок представляли пілсудчики. Вони добре розуміли необхідність вирішення української проблеми, з якою пов'язували, і не безпідставно, подальшу долю Речі Посполитої. Не полишаючи головної мети, колонізації ук-

раїнців, в національній політиці вони намагалися використовувати більш гнучку тактику. Особлива увага при цьому приділялася Волині.

Роман Дмовський

Як відомо, Західна Волинь увійшла до складу Польщі внаслідок мілітарних дій, що було закріплено Ризьким мирним договором 1921 р. Тут було утворено Волинське воєводство, яке за територією займало друге місце в державі⁵.

Слід відзначити, що польсько-українські взаємини протягом усього міжвоєнного двадцятиліття були напруженими, а в окремі роки (перша половина 20-х, початок і друга половина 30-х років) вони досягли особливої гостроти. Так, у першій половині 20-х років польська влада проігнорувала взяті на себе зобов'язання щодо надання територіальної автономії Галичині, грубо порушувала права національних меншин, гарантованих конституцією 1921 р., зволікала із відкриттям українського університету. До того ж у 1924 р. владою було схвалено два антиукраїнські закони. Перший обмежував використання української мови в урядових установах, судах, а другий – реформував систему освіти. У результаті цієї реформи більшість шкіл Волині стали утративистичними (двомовними), в яких переважала польська мова. Ця реформа, по-суті, знищила українське шкільництво. Так, якщо у 1925 р. на Волині було 500 українських шкіл⁶, то через десять років їх залишалось лише чотири⁷.

Українці зазнавали дискримінації при прийомі на роботу. Вони не допускалися в органи державного управління, в установи зв'язку, на залізницю. До національного гніту долучився ще й гніт соціально-економічний.

Генрик Юзевський

Уособленням нової урядової політики щодо українців Волині став соратник Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри – Генрик Юзевський, якого 30 червня 1928 року призначили на посаду волинського воєводи⁸.

Г. Юзевський був добре обізнаний із ситуацією на Волині. Перебуваючи тут у 1926 році з інспекторською перевіркою, він зрозумів, що політика, яку проводили його попередники, викликала ненависть і обурення українського населення, створювала міцний ґрунт для антипольської опозиції. Новий адміністратор Волині вирішив радикально змінити політичний курс, який увійшов в історію як «волинський експеримент» чи так звана «волинська політика». Її суть полягала у тому, щоб виробити у волинян почуття приналежності до польської держави, виховати відданих громадян Речі Посполитої шляхом державної асиміляції. «В українців, – говорив воєвода, – не мало виникати бажання відійти від Польщі навіть після створення самостійної України над Дніпром»⁹. Нова волинська адміністрація на чолі з Г. Юзевським поставила справу досить просто: «або безоглядна підтримка влади, або ж репресії до нелояльних груп, які ставлять свої вимоги»¹⁰.

Сучасники, політики, історики по-різному оцінювали й оцінюють діяльність Г. Юзевського. Для одних він зрадник Польщі, «могилищик польськості на кресах» чи навіть український гетьман. Для інших, навпаки – українофоб, кат українського народу.

На Волині воєвода застав досить складну ситуацію. Залишалися невирішеними багато соціальних, економічних, політичних, культурних та інших проблем. Особливо ускладнювали внутрішнє становище Волині національний і релігійний фактори. Стосунки між місцевою адміністрацією, яка складалася майже виключно із поляків, і українським населенням Волині залишалися напруженими. Рівень фаховості польської адміністрації на Волині був досить низьким. Місцевий апарат пов'язував у корупції. Усе це викликало незадоволення мешканців тодішньої воєводською владою. Олії у вогонь підливав постійний конфлікт між місцевою адміністрацією і військовим керівництвом.

Із першими намітками майбутньої політичної лінії Г. Юзевський ознайомив волинських послів і сенаторів 20 серпня 1928 р.¹¹ Він писав: «Моїми ворогами і ворогами Волині були комуністи. Мав клопоти з радянською Москвою. Вона не спускала очей з Волині. Не перебирала вона засобами – чинила постійні диверсії. Москва, маючи свою «модель» України, інших не визнавала»¹². Своїми во-

рогами він вважав також український націоналізм Східної Галичини і польське ендецьке Стронництво народове¹³.

На перший погляд, особливо з теоретичної точки зору, програма воєводи виглядала досить привабливо, проте впровадити її в життя було важко, а то й просто неможливо. Її не сприйняла більшість польських і українських політичних діячів. Із самого початку реалізації задумів на Г. Юзевського чекали великі перешкоди, а тому впровадити їх у життя він намагався непопулярними заходами. Нових переслідувань і утисків почали зазнавати українські кооперативи, культурно-освітні товариства, політичні партії з галицьким родоводом. Різними заборонами і репресіями нова адміністрація стримувала розвиток культурно-освітніх товариств «Просвіта», повела наступ на українське шкільництво. Усе це робилося для того, щоб відгородити Волинь т. зв. «сокальським кордоном» від впливів націоналістичної Галичини.

Одночасно воєвода шукав собі опору в середовищі поміркованих українських і польських політичних діячів. Він запросив на Волинь низку соратників отамана Петлюри, більшість із яких стали керівниками Волинського українського об'єднання (ВУО), створеного з ініціативи Г. Юзевського у 1931 р. Ця політична партія заявила про свою лояльність до польської держави і готовність до співпраці з польською адміністрацією. ВУО в містах почало створювати «Рідні хати» – своєрідні клуби української інтелігенції, а по селах – «Просвітянські хати», українські народні хори. Проте вони не зуміли замінити розігнані «Просвіти». Значна частина волинських українців до ВУО ставилась із прохолодою, вважаючи його керівництво запродавцями української справи¹⁴. До того ж із часом українські політичні сили, вороже наставлені до Польщі, вирішили із середини розкласти цей політичний витвір воєводи. Зокрема, ОУН рекомендувала своїм членам вступати до ВУО та його громадських прибудовок із метою проводити там свою роботу¹⁵. Можна погодитися із висновком керівника розвідки Корпусу охорони прикордоння (КОП) майором Скіндером про те, що «ВУО не лише не виконало покладених на нього надій, а навпаки, позбавлене підтримки і довіри мас, воно поволі стало доменом впливів ОУН»¹⁶.

Істотним елементом тактики воєводи в реалізації «волинського експерименту» були зусилля, спрямовані на покращення економічного життя. Г. Юзевський розумів, що підвищення ефективності сільського господарства, рівня життя людей можуть досить швидко призвести до послаблення соціальних конфліктів, національного протистояння на Волині. Дійсно, на фоні всієї Польщі край вирізнявся змінами в структурі сільськогосподарського виробництва і земельної власності. Згідно з даними воєводського управління за 1919–1936 рр. на Волині було розparcelьовано більше 400 тисяч гектарів землі¹⁷. Цю землю за допомогою державних позик придбали волинські селяни. «Політику зміни структури сільського господарства», яка була складовою частиною «волинського експерименту», активно використовували у своїх цілях противники Г. Юзевського. Вони стали звинувачувати його в нищенні «польського стану посідання на східних кресах».

Важливим чинником у «волинській політиці» була програма українізації еволюційним шляхом Православної церкви на Волині. Передбачалося проведення реформ Православної церкви на Волині, спрямованих на повернення до традицій соборності, зміни російського національного складу єпископату та надання церкві українського національного характеру. Воєвода неодноразово звертався до центральної влади з метою вирішити назрілі потреби пра-

вослав'я. Він навіть підготував проєкт документу, який ліг в основу грамоти президента Речі Посполитої про скликання Помісного собору Православної церкви в Польщі, виданої 30 травня 1930 р.¹⁸

Важливим кроком на шляху українізації церкви на Волині стала маніфестація в Почаївській лаврі, організована послами Української парламентарної репрезентації з благословення воєводи. Вона пройшла під українськими національними гаслами¹⁹. Після маніфестації відбулося польське віче за участю майже 12 тисяч осіб. На ньому була прийнята резолюція, яка чітко зафіксувала бажання відросійщення церкви²⁰. Під впливом ситуації, що склалася, 2 березня 1934 р. митрополит Діонісій зрікся кафедри волинського пастора, а волинським єпископом був призначений українець Олексій Громадський. Прибувши на Волинь, новий єпископ відразу висловився за українізацію Волинської єпархії.

Воєвода Юзевський (третій ліворуч) із президентом Польщі Ігнацієм Мостиським (у центрі) відвідують Почаївську лавру. Червень 1929 року (Фото: НАС)

До 1 листопада 1935 р. на Волині в 124 церквах богослужіння вже відправлялося українською мовою, в 40 – українська служба Божа чергувалася із церковнослов'янською, в 99 – українською мовою читались Євангеліє, Апостол, деякі молитви²¹. Проте невдовзі чисто релігійні справи набрали політичного характеру, у які, крім ВУО, активно почали втручатися ОУН, УНДО. Не стали осторонь і польські політики, військові, римсько-католицький костел.

У своєму експерименті Г. Юзевський важливе місце відводив освітній політиці. Він вважав, що справа шкільництва і підбору вчительського корпусу є першорядною державною справою²². Дуже важливим мало стати те, як будуть будуватися відносини між українськими і польськими дітьми в школі.

На практиці ж це було цілком інакше. Як згадувалося вище, у свій час ендецький уряд узяв курс на ліквідацію національних шкіл і утворення так званих двомовних утравістичних. Цей курс намагався дуже обережно втримати і Г. Юзевський, проте більше йому імпонували польські школи, у яких українську мову вивчали як предмет. За часів його управління українських шкіл залишилося лише 4²³. Слід зауважити, що у цей самий час волинські чехи мали 13 своїх національних шкіл, росіяни – 5, євреї – 57, а німці – аж 66²⁴.

Безперечно, така ситуація в освітній політиці не могла задовольняти українців. Волинь стала тереном постійної боротьби за українську школу. Особливо загострилася ситуація в 1932 році, коли на Волині проводився плебісцит про мову навчання і тип школи. Офіційна влада чинила всілякі перешкоди під час його проведення: вийти відмовлялися посвідчувати підписи на заявах, зволікали із прове-

денням цих плебісцитів, а там, де вони вже відбулися, у багатьох випадках визнавалися недійсними. Таке було в Дубенському і Сарненському повітах. Наприклад, 28 листопада 1932 р. 18 селян села Турковичі

пішли зі шкільними деклараціями до гміни Антонівки, щоб там підтвердити на них свої підписи. Однак вїт Чернацький відмовився підтверджувати підписи. Тоді покривджені громадяни направили скарги Міністерству внутрішніх справ та волинському воєводі, а копію скарг переслали до Правної оборони при Головній управі «Рідної школи» у Львові та до Української парламентної репрезентації у Варшаві²⁵.

Шкільний плебісцит активізував діяльність на Волині Організації українських націоналістів, Українського національно-демократичного об'єднання, Комуністичної партії Західної України, інших політичних партій. Він проходив у досить драматичних обставинах. У цей час невідомі особи вибивали у багатьох школах шибки, а по селах розкидали листівки. У 1932 р. планувалося провести плебісцити у 742 школах, проте він відбувся лише у 120 школах, а їхні результати були визнані лише у 63 випадках²⁶.

Намагаючись залучити українських дітей до пізнання польської культури, воєвода запрошував на Волинь польських учителів з інших регіонів Польщі. Так, із 1927 по 1933 р. чисельність учителів-поляків у волинських школах зросла із 1535 до 2637²⁷. У цей самий час кількість учителів-українців постійно зменшувалася. У 1933 р. їх залишилося лише 447²⁸. Передбачуване гармонійне життя обох народів не виходило.

Польські націоналісти, особливо Строніцтво народове, критикували Г. Юзевського за те, що він не дбає про польське шкільництво на Волині, нібито українізує школи і що українці в шкільництві мають привілеї²⁹.

Таким чином, Юзевський опинився між двох вогнів. Тверезо мислячі польські діячі підказували воєводі шляхи виходу із такої складної ситуації. Зокрема, відомий журналіст і публіцист доктор Антоні Вечоркевич писав: «Шкільна справа на Волині є однією із найуразливіших і найшкідливіших фікцій. Ми повинні собі ясно, виразно і щиро сказати, що утримання на Волині декількох типів, якщо ж йдеться про мову навчання у початкових школах із нерозлучними від цього шкільними плебісцитами, то для будови чесного і щирого польсько-українського співжиття є шкідливою справою»³⁰. Зрештою це пізніше зрозумів і сам Г. Юзевський, який у 1937 році писав: «Якщо в цих умовах польське вчителство не буде мати достатньої педагогічної кваліфікації, достатнього розуміння справи і своєї ролі, що випливає із справжнього розуміння ідеї Речі Посполитої Польської, ситуація у початковому шкільництві з часом може стати чимсь дуже грізним і трагічним у справі з'єднання Волині з Річчю Посполитою, прив'язаності українців до Польщі. І тому справа початкового шкільництва на Волині буде вимагати зі сторони держави опіки і виняткових зусиль, а зі сторони польського суспільства – здорового глузду і розуміння стану справ»³¹.

На жаль, ані одного, ані другого не вистачало. У Волинському воєводстві у 1937/1938 році із 2087 шкіл польських стало 1459, утраквістичних 520 і лише 8 шкіл українських, в яких навчалася 1200 учнів. Третина дітей шкільного віку взагалі не відвідувала школу. Така політика давала досить смутні наслідки – масову неписьменність. У 1931 році на Волині 47,8 відсотки населення не вміло ані писати, ані читати.

В реалізації своєї програми Юзевський постійно наптовхувався на перешкоди. Постійний клопіт він мав із ко-

муністами та націоналістами, вплив яких на Волині постійно зростав. У 1931 році на Волині було організовано цілу низку антикомуністичних процесів, 14 травня в Рівно було засуджено на довічне ув'язнення 33 члени КПЗУ, а 13 червня в Ковелі – 41. 27 червня в Луцьку відбувся процес над 47 членами КПЗУ з Горохівського повіту. 1 грудня у Ковелі 77 комуністів були засуджені на довічне ув'язнення³². Проте паралізувати комуністичний рух у цей час не вдалося.

У 1932 році у північних повітах Волині набрав широкого розмаху комуністичний партизанський рух. За короткий час лише у Ковельському повіті у партизанські загони вступили майже тисяча бійців, на озброєнні яких було 80 гвинтівок і 450 револьверів. Для придушення цього руху на Волині зосередилися численні військові загони. Лише у Ковельському повіті було сконцентровано 8 тисяч поліцейських, чотири ескадрони кінноти, три піхотних полки, чотири танкетки і чотири військових літаків.³⁷ Воєнні каральні експедиції руйнували та палили села, катували і розстрілювали селян, сотні людей кидали в тюрми. Лише в другій половині 1932 року на Ковельщині було арештовано 800 осіб³³.

Значно активізували свою діяльність на Волині українські націоналісти. Г. Юзевський відзначав, що боротьба з українським націоналізмом має вестися безпощадно, з використання усіх можливих форм та методів. З року в рік зростала чисельність проведених ОУН акцій. У 1933 році оунівці приступили до організації замаху на волинського воєводу. Виконати вирок езекутива ОУН доручила учневі луцької української гімназії Олександр Куцу. Проте після декількох невдалих спроб замаху поліція його заарештувала. А суд виніс суворий вирок – шість років тюремного ув'язнення із позбавленням громадянських прав на десять років³⁴.

Не вдалося воєводі запобігти природньому процесові поглиблення зв'язків наших країн із галичанами. «Сокальський кордон» не відбувся. Та якщо з українцями воєвода давав собі раду, то більш грізна небезпека чекала на нього з польського боку.

Як відомо, після смерті Ю. Пілсудського в політичному житті Польщі все більшу роль почали відігравати військові, які дотримуватися програми «зміцнення польськості на кресах».

Конфлікт між волинським воєводою і Міністерством військових справ розгорівся з новою силою. Противники Г. Юзевського, не маючи можливості одним махом позбавитися воєводи, розробили тактику поступової компрометації волинської політики. Більшість поляків на Волині йшла за військом і його політикою. Все частіше роздавалися тут заклики «ряттування польськості на Волині». Заснований противниками Г. Юзевського у січні 1937 року тижневик «Кур'єр волинські» розпочав гострі нападки на воєводу.

У Варшаву посилалися доноси на Юзевського. В одному з них колишній президент Луцька підполковник Мечислав Венжик ще у грудні 1936 року писав міністрові військових справ: «На основі власних спостережень, а також думок працівників прокуратури, суду, війська, організації «Стшельци», Союзу землевласників і багатьох громадян я глибоко переконаний, що політика воєводи Юзевського роз'єднує польське суспільство, зовсім ігнорує потреби євреїв і догоджає українцям. Поляки зневажені, а гасло «Ріж ляхів!» стає на Волині все популярнішим.

Воєвода не володіє ситуацією і навіть не орієнтується у теренах, які внаслідок його помилкової політики щораз більше стають ворожими і чужими Польщі»³⁵.

Військових підтримало Міністерство справедливості (юстиції), яке вимагало негайного усунення Г. Юзевського, а прем'єр-міністрів прямо погрожували, що «обурені офіцери застрілять такого зрадника»³⁶.

Ситуацію ускладнював відомий антиукраїнськими акціями Корпус охорони прикордоння (КОП). Восени 1937 року копівці розпочали кампанію насильницького перехрещування православних у католиків, так званий конверсійний рух. Здійснювалось це дуже брутальними репресивними методами. Зокрема, українців потрясли ганебні події в селі Гриньки Кременецького повіту. Підступним шляхом копівці примусили майже всіх жителів цього села перейти в римо-католицьку віру. Справа набрала великого розголосу. Посол від Волині до Сейму Степан Скрипник подав у цій справі депутатський запит.

Проти втручання військових у релігійні справи протестувало багато волинян. Відома польська письменниця і публіцистка Марія Домбровська у своєму щоденнику зазначувала: «**Бідна Волинь. Залишається в ній лише Гриньки [...] і військо у ролі польських хрестоносців, які наvertsають православних в католицизм. Морально – відроза, політично – клінічне божевілья, гріх, за який дорого заплатить Польща**»³⁷.

Потрібно зауважити, що першим кроком військових у справі колонізації східних кресів стало відправлення 11 листопада 1935 року у 10 найбільших гарнізонах, розміщених на сході Польщі, Служби Божої і виголошення проповідей польською мовою.

Наступним кроком, який свідчив про заангажування військових діячів до національної проблеми, став виступ 2 липня 1936 року Міністра військових справ на зустрічі із командуючими округами корпусів. Міністр генерал Т. Каспшицький тоді сказав: «Шануючи всі віросповідання, держава, однак, повинна підпорядкувати їх польській расі стану, потребам і інтересам нашої держави [...]. Необхідно піддати віруючих окремих віросповідань асиміляційним впливам польської культури в продержавному дусі, а там, де це можливе, особливо в середовищі слов'янських меншин, процес ополячення в галузі релігійно-церковного життя оточити виразною і рішучою опікою»³⁸. По суті, ця промова послужила командувачам округами директивою для проведення політики дискримінації української меншини у війську.

Черговим моментом відкритого наступу військових на права українців була промова цього ж генерала на звітному з'їзді Комісії наукових досліджень східних земель. Міністр військових справ тоді звернув увагу на необхідність польської експансії на Схід³⁹.

Незадоволення поляків політикою Г. Юзевського найпоширеніше виклав поміщик Станіслав Красіцький у брошурі «Політика воєводи Юзевського на Волині у світлі цифр і фактів», виданій у 1937 році⁴⁰. Не сприймаючи «волинського експерименту» Юзевського, автор брошури піддав необґрунтованій критиці політику воєводи, спрямовану на польсько-українське порозуміння на Волині. С. Красіцький звинувачував воєводу у тому, що своєю політикою він зменшив «стан польського посідання» на Волині. А тому він пропонував тодішньому маршалові Польщі Е. Ридз-Сміглому негайно усунути Г. Юзевського із займаної посади і рекомендував «**на Волині нічого не робити, а лише колонізувати, колонізувати, і ще раз колонізувати**»⁴¹.

В такій ситуації Г. Юзевський не сидів склавши руки. Незважаючи на послаблення своїх позицій він продовжував діяти. До того ж у Варшаві він мав досить впливових політиків, які його підтримували. Намагаючись перехопити

ініціативу у свої руки, воєвода подав до Міністерства військових справ скаргу на Корпус охорони прикордоння (КОП), в якій детально описав, здійснені ним зловживання. Воєвода звинуватив військових у тероризуванні місцевого православного населення. Натомість розвідка КОП повідомляла центр: «Воєвода Юзевський вирішив оголосити відкриту війну керівництву КОП з метою запобігти у майбутньому подібної, на думку воєводи, деструктивної політики».

Проте зупинити хід подій воєвода не зміг. 10 березня 1938 року прем'єр-міністр Феліціян Славой-Складковський дозволив КОПу й надалі проводити «конверсійний рух». Внаслідок поданого командувачем Другим військовим округом у Любліні генералом Мечиславом Сморовінським рапорту Міністру військових справ волинський воєвода у квітні 1938 року був звільнений із займаної посади.

Після усунення з Волині Г. Юзевського новим воєводою був призначений Александр Гавке-Новак. Перед від'їздом на Волинь прем'єр міністр і міністр внутрішніх справ Ф. Славой-Складковський доручив новопризначеному воєводі на місці детально вивчити ситуацію і подати урядові політичну програму.

Останній волинський воєвода Александр Гавке-Новак.
Джерело: Narodowe Archiwum Cyfrowe

На зміну порівняно ліберальному курсу щодо українців, котру до 1938 р. проводив воєвода Генрик Юзевський, була запроваджена на початку 1939 р. нова державна політика польського уряду на Волині, яку розробив новий і останній волинський воєвода Александр Гавке-Новак. У фондах Державного архіву Волинської області її тексти майже повністю збереглися. Основною метою нової програми була цілковита денаціоналізація українців, їхнє окатоличення та намагання пов'язати Волинь з Польщею економічно, культурно й організаційно⁴². Реалізація цієї про-

грами призвело б до цілковитої національної асиміляції українців. Поляки Волині сприйняли її із захопленням, українці ж – намагалися чинити їй опір.

Прикриваючись гаслами зміцнення обороноздатності держави, польські військовики перебирали на себе функції цивільної адміністрації. Водночас особливого значення надавалося зміцненню східних кордонів. На так званих східних кресах, у тому числі й на Волині, єдиною реальною опорою режиму в разі війни визнано польське населення. Внаслідок його відносно нечисленності було визначено першочергове завдання – змінити національну структуру населення Західної України. Політика «зміцнення польськості на кресах» вкрай загострила українсько-польські відносини на Волині. Уряд, намагаючись упорядкувати систему безпеки в краї, активно поборював насамперед комуністичний і націоналістичний рухи.

Складні й суперечливі тенденції пошуку шляхів та методів розв'язання української проблеми в Польщі завершилися напередодні Другої світової війни поверненням до ендецьких концепцій однонаціональної польської держави. Ініційована вищим військовим керівництвом політика «зміцнення польськості» в 1939 р. переросла в офіційну доктрину правлячого табору. Для її реалізації були залучені урядові структури, збройні сили, громадські та парамілітарні організації, а це призвело до нечуваного загострення польсько-українських відносин.

Микола КУЧЕРЕПА,
професор Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Примітки

¹ Зокрема, територія тодішніх Волинського воєводства становила 35,7 тис. кв. км., Львівського – 28,4, Станіславського – 16,9, Тернопільського – 16,5 тис. кв. км. Крім цього українці проживали у Краківському, східних повітах люблінського, південних повітах Поліського воєводств. Див.: *Maty rocznik statystyczny*. Warszawa, 1939. s. 12–14. Для порівняння: територія таких нинішніх держав, як Австрія становить 84 тис. кв. км. Болгарія – 111 тис., Данія – 44 тис., Ірландія – 70 тис., Ісландія – 103 тис., Нідерланди – 41 тис., Португалія – 92 тис., Швейцарія – 41 тис., Угорщина – 93 тис.

² *Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 7 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie*, t. 70, Warszawa 1938, s. 2.

³ Див.: Грицак Я. Нарис історії України. С. 187.

⁴ *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r.: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: Województwo Wołyńskie*. Warszawa, 1938.

⁵ *Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 7 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie*, t. 70, Warszawa 1938, s. 2.

⁶ Kęsik J. Zaufany Komendanta. S. 131.

⁷ Державний архів Волинської області (далі: Держархів Волинської обл.). Ф. 46. Оп. 9-а. Спр. 1076. Арк. 29.

⁸ Kęsik J. Zaufany Komendanta. S. 63.

⁹ Siwicki M. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. T. 1. Warszawa, 1992. S. 170.

¹⁰ Chojnowski A. *Koncepcje polityki narodowościowej...* S. 95.

¹¹ Zjazd senatorów i posłów BB. *Przegląd Wołyński*, 26.08.1928, nr 35.

¹² Юзевський Г. Замість щоденника. пер. Юлії Васейко; вступ. ст. Миколи Кучерепа; післяслово Марека Запора

; за заг. і наук. ред. Миколи Кучерепа. Луцьк: Вежа-друк, 2017. С. 138.

¹³ Там само.

¹⁴ Див.: М. Кучерепа, Р. Давидюк. Волинське українське об'єднання (1931–1939 pp.). Луцьк 2001. 420 с.

¹⁵ Archiwum Akt Nowych (AAN), Urząd Wojewódzki Wołyński (UWW), sygn. 979/41, Sprawozdanie syt. miesięczne z ruchu komunistycznego, zawodowego i stanu bezpieczeństwa za VI 1939 r., k. 8.

¹⁶ *Polityka Wołyńska Henryka Józewskiego w świetle nieznanych źródeł z lat 1935–1936. Przegląd Wschodni*. T. IV. Z. 1 (13). S. 190.

¹⁷ Kęsik J. Zaufany Komendanta..., s. 117.

¹⁸ Pismo P. Prezydenta Rzeczypospolitej do Jego Ekscelencji Księdza Metropolity Dyonizego, Głowy Świętego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce. *Monitor Polski*, nr 126, z IV 1930; *Przegląd Wołyński*, 08.06.1930, nr 23.

¹⁹ Юзевський Г. Замість щоденника. С. 51–52.

²⁰ *Wiadomości Ukraińskie*. 14.09.1933.

²¹ *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. 1936, nr 9, s. 91.

²² Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), Спр. 25/4, Wołyń, czerwiec 1937, Łuck. Арк. 33.

²³ Держархів Волинської обл. Ф. 46, Волинське воєводське управління. Оп. 9-а. Спр. 1076. Відомості про діяльність політичних партій, вересень 1938 р. Арк. 29.

²⁴ Там само.

²⁵ Шкільний плебісцит. *Діло*. 10.12.1932. Ч. 274 (13 222).

²⁶ Держархів Волинської обл. Спр. 25/4, Wołyń, czerwiec 1937. Łuck. Арк. 34.

²⁷ M. Siwicki. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. T. 1, Warszawa, 1992. S. 188.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Держархів Волинської обл. Спр. 25/4, Wołyń, czerwiec 1937, Łuck. Арк. 34.

³⁰ Antoni Wiczorkowicz, *Szkodliwa fikcja. W sprawie szkół na Wołyniu, Biuletyn Polsko-Ukraiński (BP-U)*. 1934. 21 I. Nr. 3 (38). S. 2.

³¹ Держархів Волинської обл. Wołyń, czerwiec 1937. Łuck. S. 34.

³² Держархів Волинської обл. Ф. 191. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 206–208.

³³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Ф. 6. Оп. 2. Спр. 170. Арк. 13, 94.

³⁴ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 3578, арк. 1–8. Протокол судового засідання Луцького окружного суду у справі члена ОУН О. Куца. 22.1.1936 р.

³⁵ Pismo em. ppółk. Mieczysława Więzyka do Ministra Spraw Wojskowych w sprawie Henryka Józewskiego, 3 grudnia 1936 r., Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, I.300.1.412.

³⁶ Pobóg-Malinowski W. *Najnowsza Historia polityczna Polski 1864–1945*. Gdańsk, 1990. T. 2. S. 826.

³⁷ Dąbrowska M. *Dzienniki*. Warszawa, 1988. T. 2. S. 257–258.

³⁸ Stawecki P. *Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939*. Warszawa, 1969. S. 172.

³⁹ *Polska Zbrojna*. 1936. 22 IX. № 260.

⁴⁰ Див.: Krasicki S. *Polityka wojewody Józewskiego na Wołyniu w świetle cyfr i faktów*, Stratyn, 1937.

⁴¹ Ibidem. S. 101.

⁴² Див.: Кучерепа М. Державна політика Польщі на Волині. 1939 рік. *Літопис Волині*. Ч. 2. Луцьк, 2003. С. 86–101; Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 4671. Арк. 1–15.